

MUZEUL JUDEȚEAN
„AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA

XIV

Râmnicu Vâlcea
2020

MUZEUL JUDEȚEAN
„AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

BURIDAVA

Studii și materiale
XIV

Râmnicu Vâlcea
2020

Colegiul științific / Scientific Board:

Dr. Nikolaus Boroffka, *Deutsches Archäologisches Institut*, Berlin
Dr. Sabin Adrian Luca, *Brukenthal National Museum*, Sibiu
Dr. Cristian Schuster, *Vasile Pârvan Institute of Archaeology*, Bucharest
Dr. Silviu Purece, *Lucian Blaga University*, Sibiu

Colegiul de redacție / Editorial Board:

Dr. Claudiu Aurel Tulugea – redactor șef/chief editor
Dr. Ion Tuțulescu
Dr. Ionuț Dumitrescu
Dr. Carol Terteci
Elena Mitrana

Tehnoredactare / Computer editing: Carol Terteci

Coperta / Cover design: Carol Terteci, Marius Drăghicean

Traduceri / Translations: Ana Maria Tulugea

Responsabilitatea legală pentru conținutul științific al articolelor le revine în totalitate autorilor / The legal responsibility for the content of articles lies with the authors

Revista a fost acreditată de CNCS la categoria C (2012), cod CNCS: PN-II-ACRED-AR-2012-0172 / The Journal has been established by The National Research Council (CNCS) at C category (2012), code: PN-II-ACRED-AR-2012-0172

ISSN 0258-140X

MUZEUL JUDEȚEAN “AURELIAN SACERDOȚEANU” VÂLCEA

Adresa / Address: Calea lui Traian, nr.143, Râmnicu Vâlcea,
ROMÂNIA

Tel./fax: 004/ 0250 738121

E-mail: muzeuljudeteanvalcea@gmail.com

Tipar executat de / Printed by: PCPrint

www.pcprint.ro

Cuprins / Contents

Arheologie / Archaeology

Claudiu TULUGEA

Statuetă antropomorvă din os din colecțiile Muzeului Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea //

Anthropomorphic bone statuette from the collections of the "Aurelian Sacerdoțeanu" History Museum of Vâlcea County

9

Ion TUȚULESCU, Carol TERTECI, Andrei HEROIU

Contribuții la sfârșitul epocii bronzului în nord-estul Olteniei. Așezarea de la Zătreni, punct La Peșceana //

Contributions to the End of the Bronze Age in Northeastern Oltenia

17

Cătălin BORANGIC

Pumnalul de tip sica de la Brăneț, Olt //

The sica-type dagger from Brăneț, Olt

61

Istorie / History

Dragoș-Ionuț ECATERINESCU

Istoria cărții vâlcene. Centrul de la Govora //

The History of Vâlcea Book. Govora Center

74

Sorin OANE

Țărănimea vâlceană în politica românească interbelică //

Valcea peasantry in Romanian Interwar Policy

92

Liliana BEU

Ștefan Drăghicescu – ostaș credincios al partidului național liberal și deputat al țăranilor //

Ștefan Drăghicescu – faithful soldier of the national liberal party and deputy of the peasants

121

Dan MOROIANU

Crucea Roșie Română între 1876-1947 //

The Romanian Red Cross between 1876-1947

142

Mioara BURLUȘEANU

Date despre minoritatea evreiască din Pitești //
Data about the Jewish minority in Pitești **153**

Rodica Gabriela HERBEL

Biserica de lemn din satul Cioponești, comuna Stănești //
The wooden church from Cioponești village, Stănești commune **161**

Sabin LUNGOI

Casa memorială „Elena Farago” //
„Elena Farago” Memorial House **170**

Ionuț SĂRARU

Conacul Bălceștilor – Arc peste timp (1828-1948) //
Bălceștilor Mansion – Arch over time (1828-1948) **179**

*Numismatică și Sigilografie / Numismatics and Sigilography***Valentin DOLFI**

Un antoninian din tezaurul de la Ioneștii Govorii, jud. Vâlcea //
One Antoninian from the hoard from Ioneștii Govorii, Vâlcea County **189**

Laurențiu-Ștefan SZEMKOVICS

Sigilii ale domnitorului Constantin Brâncoveanu (1688-1714) //
Seaux du souverain Constantin Brâncoveanu (1688-1714) **195**

*Artă / Art***Diana MIREA, Dragoș-Ionuț ECATERINESCU**

„Un zugrav” transilvănean în custodia Muzeului de Arheologie și Artă Religioasă „pr. Gheorghe I. Petre-Govora” //
„A painter” from Transylvania in the Custody of the Museum of Archeology and Religious Art “Priest Gheorghe I. Petre-Govora” **220**

Adela BARBU-MAIER

Mobilierul pirogravat și pictat de la Conacul Bălceștilor //
Pyrographed and painted furniture from Bălceștilor Mansion **226**

Etnografie / Ethnography

Ionuț-Gabriel DUMITRESCU

Vetre de civilizație românească. Țara Loviștei: patrimoniu și valorizare muzeală //

Hearts of Romanian civilization. Loviștei Country: heritage and museum enhancement

235

Oana Ștefana FLORESCU

Valori ale portului popular vâlcean //

Values of the Vâlcea Folk Costume

245

Alexandru ZAMFIR

Sărbători și obiceiuri de primăvară în Vâlcea //

Holidays and Spring Customs in Vâlcea

258

Restaurare-Conservare / Restoration-Conservation

Diana MIREA

Restaurarea Icoanei Maica Domnului cu Pruncul – Studiu de caz //

The Restoration of the Icon of the Mother of God with the Baby - Case study

263

Daniela BEU

Restaurarea unei ii din colecția Muzeul Satului Vâlcean //

The Restoration of a Romanian blouse from the collection of the Village Museum of Vâlcea

270

Rodica ROTARU

Protejarea patrimoniului muzeal – expoziția de bază a Muzeului de Artă „Casa Simian” //

The Protection of the Museum Heritage - Main Exhibition of Simian House Art Museum

275

Omagiu / Tribute

Claudiu TULUGEA

In Memoriam Petre Purcărescu //

In Memoriam Petre Purcărescu

281

Istoria cărții vâlcene. Centrul de la Govora

Dragoș-Ionuț Ecaterinescu*

Keywords: *Govora, printing press, the 17th century.*

Abstract: *The History of Vâlcea Book. Govora Center. Govora Center strongly proves that the craftsmanship of the typographic always shines, confirming once again that the Romanian people have managed to persist precisely because of their vitality and talent.*

Râmnicu Vâlcea este unul dintre cele mai vechi și mai interesante orașe din Țara Românească. Așezat într-o poziție pitorească, la intersecția multor căi de circulație și aproape de un vechi centru de exploatare a sării, Ocnele Mari, el a cunoscut o viață agitată din punct de vedere politic și economic, fiind în același timp și centru de cultură. Localnicii, ca și străinii de diferite naționalități și credințe, au conlocuit aici din totdeauna și împreună au contribuit la dezvoltarea sa economică, fie în liniște, fie nevoiți să rezolve o seamă de contradicții inerente procesului de producție sau concurenței neguțătorești.

Parte integrantă a zonei vâlcene, Govora este inclusă în rândul ipotezelor ca loc de tipărire a primelor cărți românești, mai ales prin observațiile scriitorului Alexandru Odobescu și ale istoricului Aurelian Sacerdoțeanu. Alexandru Odobescu susține că „ieromonahul Macarie își alesese drept locuință mănăstirea Govora”¹.

Mănăstirea Govora este construită de Radu cel Mare, dar documentele existente susțin că este mult mai veche. Astfel, într-un document din timpul lui Radu Vodă (14 aprilie 1496) se spunea: „pe care o am văzut învechită, rămasă fiind de la moșii noștri răpoși”. Într-un alt hrisov, din 3 noiembrie 1535, al lui Vlad Voievod Vintilă, în care se menționează că-i sunt dăruite mănăstirii satele Glodul și Hința, se amintește: „de când este Țara Românească și de când s-a zidit întâi sfânta mînăstire”.

Toate aceste argumente ca și altele ne determină să afirmăm că primul ctitor al acestui locaș este Radu I Basarab².

---

* **Dragoș-Ionuț Ecaterinescu**, muzeograf, Muzeul Județean „Aurelian Sacerdoțeanu” Vâlcea, Calea lui Traian, nr. 143, Râmnicu Vâlcea, e-mail: dragosecaterinescu@yahoo.ro.

¹ Odobescu 1965, p. 15.

² Ionescu 1972, p. 104.

Govora avea să intre în istoria culturii noastre mai ales prin faptul că aici, în timpul lui Matei Basarab, este adusă o tiparniță, de sub teascurile căreia vor ieși mai multe cărți.

Se știe că între primele inițiative ale *renașterii Țării Românești*, din timpul domniei lui Matei vodă Basarab (1632 – 1654), a fost întemeierea de școli: *învățământ de mai multe categorii*, înalt, cu precădere greacă și latină, limbile umanismului răsăritean și occidental, pentru care sfătuitoarii și sprijinitorii au fost categoric grecii Paisie (Pantelimon) Ligarides și Ignatie Petritzis; *învățământ (școală) înalt de limbă slavonă*³ la Târgoviște; de asemenea înviorarea școlilor mai vechi de slavo-română din mănăstirile țării. Școala însemna pentru voievod vatra de formare a cadrelor de care avea atâta nevoie atunci Țara Românească: dieci, slujitori în Cancelaria domnească, în dregătorii, în județe, dar și clerici învățați, trebuitori complicatei administrații a mănăstirilor și bisericilor.

Data la care Matei Basarab a întemeiat prima școală din timpul domniei sale nu ne este până acum cunoscută. Istoricii învățământului românesc s-au preocupat exclusiv de școlile înalte, cea de limba slavonă din Târgoviște, care exista în 1640, când o menționa misionarul catolic Pietis Deodato Baksis și cea greco-latină înființată în 1646, tot în aceeași cetate de scaun. Acceptând *reînsuflețirea* unora dintre școlile mănăstirești, îndeosebi a celor unde se vor instala tipografiile: Câmpulung, Govora și Dealul, regretatul Victor Papacostea nu s-a ocupat de ele, considerând că nu era vorba de școli cu învățătură mai înaltă⁴. Acestea din urmă trebuiau, în opinia sa, căutate în orașe ca Târgoviște, „sediul firesc al (unei) școli mai însemnate”⁵, fiind reședință voievodală, centru economic înfloritor, populat cu locuitori numeroși și frecventată de străini: venețieni, germani, polonezi, sași și unguri. S-a insistat mai mult, așadar, asupra școlilor din Târgoviște, pentru că ele au lăsat cele mai multe mărturii și cele mai vestite nume de dascăli și cărturari în documentele păstrate. Există un document⁶ care ne arată că învățământul în timpul domniei lui Matei Basarab începuse

---

³ Papacostea 1962, p. 183-184.

⁴ Papacostea 1962, p. 184.

⁵ Papacostea 1962, p. 185.

⁶ Arhivele Statului București, fond Mănăstirea Govora, Orig. Grec. Pergament XXVI/1, V și „Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului”, 1981, p. 379.

mult mai devreme decât se credea, și anume, încă din anul 1636, la mănăstirea Govora.

Se poate accepta ipoteza că de numele acestei mănăstiri se leagă intenția voievodului de a înființa aici o *școală mai înaltă*.

Deși documentul a fost mai demult menționat⁷, apoi tradus în întregime, în Revista Arhivelor⁸. Documentul este un act de cultură, de educație și propășire spirituală semnat la 9 august 1636 de patriarhul Teofan al Ierusalimului.

Trebuie precizat că patriarhul, oaspete al Țării Românești, mai fusese solicitat să confirme actele voievodului. În seria de documente rămase de la Matei Basarab aflăm, uneori cu aceeași dată, documente semnate de Întâistătătorul Ierusalimului. Așadar, centrul cultural organizat de Matei Basarab la Govora în anul 1636 este confirmat de documentul, în limbă greacă, al patriarhului Teofan, care cuprinde rezumatul hrisovului încă nedescoperit al voievodului. El mărturisește despre inițiativele lui Matei Basarab. Aceste acte de cultură sunt următoarele: în mănăstirea Govora se întemeiază o tipografie (aceea care patru ani mai târziu va edita celebra Pravilă, prima legiuire în limba românească în țara noastră). Dascălii de la Govora (adică învățații adunați aici pentru *ca să se tipărească și să scrie sfinte cărți*) aveau mai multe îndatoriri: a) să tipărească (tipografia); b) să scrie sfinte cărți (un *scriptoriu*), un atelier de manuscrise (așa cum au fost multe în vremea domnitorului); c) *să aducă la școală copii și să-i învețe Sfintele Scripturi*; d) dascălii acestei școli aveau îndatorirea ca *celor ce se arată destoinici să le împărtășească înțelepciunea cea dinăuntru și cea din afară*. Este vorba de expresii grecești care definesc categoria, educația religioasă (dinăuntru) și laică (dinafară).

Pe lângă cunoștințele teologice, dascălii școlii de la Govora trebuiau să deprindă și discipline obișnuite în școlile *din afară* ale timpului, adică matematică, fizică, retorică, gramatică, logică⁹.

Această precizare din documentul patriarhului Teofan ni se pare de o importanță mare pentru cunoașterea intenției voievodului. Expresia «înțelepciunea cea dinăuntru și cea dinafară», nu este o simplă podoabă literară, o figură de stil.

Terminologia culturală și filosofică grecească, din antichitate și până la sfârșitul Evului mediu, făcea distincție precisă între doctrinele «interioare» și cele «exterioare», laice «profane».

---

⁷ Ionescu 1972, p. 87.

⁸ Trandafirescu 1982, p. 258.

⁹ Micu, Lungu 1984, p. 364.

Cele dintâi priveau cunoașterea spirituală, celelalte cunoașterea naturală, materială.

Dacă la școala de la Govora ar fi urmat să se predea numai obișnuita carte mănăstirească, adică citit și scris, noțiunile de teologie dogmatică și morală, de liturgică, de drept canonic, necesare unui viitor preot, nu-și avea rostul.

La Govora se proiectase, de fapt, mai mult decât o școală obișnuită, se intenționa înființarea unei școli superioare, cu cel puțin două grade de învățământ: *elementar* și *superior*. Numai așa se justifică precizarea hrisovului patriarhului Theofan, care rezumă hrisovul lui Matei Basarab, că dascălii școlii trebuie să fie «bărbați aleși...vrednici și cinstiți», capabili «să se ostenească și să sfătuiască cu pricepere». Cursuri nu vor fi predate tuturor, ci numai «celor ce se arată destoinici..., aceia, care în cuvânt și în faptă au nevoie de adevăr și de credință sănătoasă»¹⁰.

Rezultă clar din precizările documentului, mai întâi gradul deosebit de pregătire al profesorilor (nivel mult mai înalt decât în obișnuitele școli mănăstirești de până atunci) și, în al doilea rând, diferențierea elevilor: un grup de școlari avea să *învețe Sfintele Scripturi*, iar al doilea grup de elevi, cei *destoinici, înțelepciunea cea dinăuntru și cea din afară*.

Din cele constatate se poate conchide că *Proiectul înființării unei școli înalte în Țara Românească* a călăuzit pe Matei Basarab încă din anul 1636 și școala înaltă ce va fi întemeiată ulterior la Târgoviște a fost, probabil, proiectată, la început, să funcționeze la mănăstirea Govora.

Țara Românească și Biserica de aici au devenit, în epoca lui Matei Basarab, un puternic centru cultural al Ortodoxiei, căci aici au venit, atrași desigur atât de climatul cultural creat de Matei Basarab cât și de generozitatea acestuia, clerici și monahi din țările sud-dunărene precum și cărturari greci, mai ales cei care erau acuzați de conașionalii lor de «latinofobie» sau de «calvinolatrie». Prin refugiarea cărturarilor greci în Țara Românească, precum și prin închinarea de aici a grecilor, elementul slavon și limba slavonă în mănăstirile țării vor fi în regres. Mai mult, românii, venind în contact cu limba greacă, protipendada țării va începe să o folosească în detrimentul tradiționalei limbi slavone. Dar, din această luptă dintre limba greacă și limba slavonă va triumfa limba poporului, limba română.

---

¹⁰ Micu, Lungu 1984, p. 366.

Trebuie precizat însă că deși cultura slavonă se află în decădere în epoca lui Matei Basarab, în comparație cu epocile anterioare, tradiția slavonă internă era puternică, iar colaborarea cu Ucraina în acest timp a contribuit la păstrarea slavonismului cultural în Țara Românească¹¹.

Matei Basarab se străduia să mențină limba slavonă și pentru faptul că aceasta număra încă destui partizani în rândurile boierilor și ale monahilor autohtoni. Afirmarea limbii române, însă, în detrimentul celei slavone sau grecești, s-a datorat dezvoltării societății interne și nevoii culturale a acesteia. O trăsătură esențială a culturii acestei epoci este umanismul, a cărui notă definitorie este înnobilarea prin cultură, așa cum rezultă din cele afirmate de Daniil Panoneanul, care își închină *Îndreptarea legii* din 1652 mitropolitului Ștefan, „făcând în Epistola dedicatorie apologia omului înzestrat și virtuos, indiferent de originea lui socială...chiar atunci când...răsare...și crește într-un sat prost și dă nimica pentru niște oameni oarecum”¹². Vrednic de notat este faptul că în epoca lui Matei Basarab își face apariția în cultura română ideea latinității limbii noastre. „Când am ajuns în vârsta adolescenței – mărturisește Udriște Năsturel – am dobândit în același timp, în inima mea, prin frăția lui Dumnezeu, o mare și aprinsă dragoste pentru limba romană sau latină, înrudită în chip evident cu a noastră, în așa fel că, neavând aproape alte gânduri în cugetul și inima mea, zi și noapte fără încetare eram aprins pentru limba latină și pentru învățătura ei”¹³. După P.P. Panaitescu, aceasta este una „din cele dintâi declarații asupra originii limbii noastre făcută de un literat român chiar înainte de cronicari”¹⁴.

O altă notă distinctă a epocii lui Matei Basarab este apariția în cultura românească a ideii de unitate națională. Licărire a conștiinței unității poporului român, și în vremea acestui voievod, în *Molitfelnicul slav* din 1635, în care domnitorul aduce „mulțumiri lui Dumnezeu, în numele tuturor românilor, fie Moldovlahi și Ungrovlahi”¹⁵.

Nici unitatea ortodoxă a Țărilor Române n-a fost neglijată de Matei Basarab. Astfel, deși Matei Basarab avea bune relații cu principii Transilvaniei, el a luptat contra propagandei calvine în această provincie românească.

---

¹¹ Panaitescu 1965, p. 192.

¹² Căndea 1966, p. 13.

¹³ Cartoian 1942, p. 278.

¹⁴ Pușcariu 1930, p. 98.

¹⁵ Simonescu, Bogdan 1938, p. 869.

Această luptă a dus-o prin menținerea limbii slavone ca limbă de cult, contrar calvinilor care impuseseră naționalizarea cultului divin în Biserica românească, nu numai din dorința să păstreze tradiția moștenită de la predecesori, ci și de-a păstra unitatea bisericească și implicit și cea națională, prin intermediul limbii slave. Matei Basarab era conștient că doar limba slavonă este o garanție a ortodoxiei autentice și că pentru preoții și credincioșii din cele trei provincii românești izvoarele Ortodoxiei erau în slavonă, fapt ce-l determină să sprijine limba slavonă.

Cu toate acestea, limba română se afirma tot mai mult chiar în cadrul Bisericii. Paul de Alep observa că în capela de la Târgoviște „se cânta la dreapta în grecește, iar la stânga în românește”¹⁶.

Dorința voievodului muntean nu era numai aceea de a înviora și de a da un nou revirement culturii din Țara Românească, ci de a fi, asemenea basileilor bizantini, un patron al culturii și Ortodoxiei răsăritene. El voia să dețină acest rol mai ales față de popoarele slave din Balcani, pe care le știa sub dominație otomană, așa cum rezultă din prefața *Molitfelnicului* slav din 1635, unde domnitorul spune despre această carte că este dedicată nu numai celor din țara sa, ci și „altor neamuri în aceeași credință cu noi și slăvitului dialect slavon al aceleiași limbi care mai de aproape conglăsuiesc”¹⁷. Această tendință de hegemonie culturală din partea domnitorului român, căci „se scrie acum la noi, românește pentru Români toți, slavonește, pentru ortodocșii toți...”¹⁸, este ilustrată prin mărturisirea latinului Mercanile despre Matei Basarab din 1637, despre care spunea că acesta are de gând „să retipărească toate cărțile bisericești de rit oriental folosite de preoți în Moldova, Rusia, Bulgaria, Serbia, Rascia, Herțegovina, mare parte din Turcia și Macedonia, până la Sfântul Munte”¹⁹. Putem afirma că domnia lui Matei Basarab creează o epocă „în care milostenia românească se revarsă din plin prin fapte de cultură în toată creștinătatea ortodoxă. Cărțile tipărite la noi se găsesc în mai toate mănăstirile din țările balcanice”²⁰.

Biserica Țării Românești devine nu numai un loc de întâlnire al diferiților clerici din Răsărit, ci și al unor dezbateri teologice.

---

¹⁶ Panaitescu 1965, p. 195.

¹⁷ Simonescu, Bogdan 1938, p. 874.

¹⁸ Turdeanu 1939, p. 170.

¹⁹ Șesan 1967, p. 830.

²⁰ Teodorescu 1959, p. 831.

În cărțile sale de călătorie, călugărul rus Suhanov descrie discuțiile dogmatice purtate la Târgoviște între mitropolitul Ștefan și grecii Paisie Ligaridis, Vlasie și Meletie Sirigul²¹. Aceste discuții dogmatice se extind și în rândul boierilor cărturari de la curtea voievodului. Astfel, călugărul croat Rafael Levacovic, franciscan venit de la Roma în vara anului 1638 la chemarea domnitorului român să ia conducerea tipografiei, purta discuții cu Udriște Năsturel despre „necesitatea unirii cu Roma și despre superioritatea doctrinei catolice. Și atât boieri de la curtea lui Matei Basarab se pasionau pentru discuțiile teologice, ca de exemplu Istrate fiul lui Stroe Leurdeanu, căsătorit cu fiica lui Nicolae Pătrașcu – o nepoată deci a lui Mihai Viteazul²² și care îndeamnă pe Ianache Misirliu să-i copieze *Mărturisirea de credință* a patriarhului Ghenadie Scolariul din 1453.

Dacă la mitropolitul Ștefan curentul favorabil pentru o cultură în limba poporului a avut pe cel mai de seamă reprezentant al său până atunci, curentul reînviării culturii slavone s-a sprijinit atât pe domnitor, dar mai ales pe eruditul Udriște Năsturel, omul politic și sfetnicul lui Matei Basarab. Deși iubea limba latină, Udriște Năsturel a dat importanță limbii slavone, ca o cheazășie pentru Ortodoxia autentică. Un exemplu edificator în acest sens este traducerea de către acesta a operei *Imitatio Christi* în limba slavonă și nu în limba română. Deși Udriște Năsturel cunoștea înrudirea limbii române cu cea latină, el „se așază pe pozițiile cultivării limbii slavone, din motive religioase, socotind slavona ca *limbă sfântă*, adică bazată pe tradiția bisericii”²³.

Prețuirea de care s-a bucurat cultura, și în special cărțile, din partea voievodului muntean, se evidențiază cu pregnanță din prefața *Molitfelnicului slav* din 1635, scrisă de voievod, în care cerea ca această carte să nu fie folosită „ca pe un oarecare lucru pământean, ci ca pe o comoară cu adevărat dintre dăruirile cerești”²⁴.

Dacă în Țara Românească, de la 1580 și până la 1635, n-a funcționat nici o tipografie, începând cu această ultimă dată Matei Basarab a reînviat tradiția tiparului prin meșteri aduși de la Kiev, cu ajutorul vrednicului apărător al ortodoxiei românești mitropolitul Petru Movilă, care i-a oferit, cu generozitatea sa caracteristică, tipografie și meșteri tipografi.

---

²¹ Cartoian 1942, p. 278.

²² Șesan 1967, p. 831.

²³ Panaitescu 1965, p. 196.

²⁴ Simonescu, Bogdan 1938, p. 876.

În timpul lui Matei Basarab funcționează o tipografie la Câmpulung, din 1635 până în 1650, alta din 1637 la Mănăstirea Govora. Semnificația tipografiei pentru neamul românesc și viața lui spirituală, precum și valoarea acesteia pentru țară reies din cele spuse de domnitor în prefața *Psaltirii slavonești* din 1637, conjurând pe urmași s-o păstreze cu cinste deosebită: „Vă rog dar pe voi conlocuitorii țării noastre și mai ales pe voi frați ce veți fi după noi și cu vocea lui Dumnezeu veți stăpâni această țară, să păstrați cu îngrijire acest dar, vreau să zic această tipografie...căci este comoară mai scumpă decât toate comorile pământești, căci aurul și argintul și pietrele sunt comori trupești, ele înfrumusețează numai vremelnice trupul iar comoara aceea înfrumusețează sufletul omenesc. Deci, primind de la noi acest dar, aduceți lui Dumnezeu mulțumire cu mare silință și păstrați-l în toată bogăția și toate trebuințele și nu-l necinstiți după moartea noastră”²⁵.

În cei șapte ani de activitate tipografică de la Govora au fost editate următoarele cărți: *Psaltirea slavonă* (1637 și 1638), *Pravila cea mică* (1640), *Ceaslovul* (1640), *Evanghelia învățătoare* (1642). În Predoslovia *Psaltirei slavone*, tipărită la 30 ianuarie 1637 „Din porunca luminatului domn Io Matei Basarab voievod” de către Meletie Macedoneanul, aflăm date prețioase cu privire la activitatea acestui iscusit tipograf govorean. El menționează: „...m-am aprins de dragoste acest meșteșug al tipografiei...la mănăstirea Zugrav, de pe muntele Athos, ctitorie a lui Ștefan cel Mare”²⁶. Cuvinte emoționante, cu o puternică încărcătură patriotică, întâlnim și în Predoslovia *Psaltirei slavone* din 1638, constituind un cald omagiu adus tipografiei. Adresându-se cititorilor săi, domnitorul Matei Basarab menționa: „Vă rog dar pe voi conlocuitorii țării noastre și mai ales pe voi frați...să păstrați cu îngrijire acest dar, vreau să zic această tipografie,...ca un dar prea cinstit”²⁷.

Cea mai importantă lucrare realizată este *Pravila de la Govora* care este un astfel de nomocanon, o traducere din limba slavonă a unei colecții de legi civile și bisericești, de origine bizantină.

Pravila mică sau *bisericească*, «direptătorul» de lege govorean, ca izvor de drept reprezintă astfel un anumit stadiu de dezvoltare al dreptului vechi românesc în cadrul sistemului dreptului romano-bizantin receptat în condiții social-politice și

---

²⁵ Bianu 1903, p. 105.

²⁶ Teodorescu 1959, p. 593.

²⁷ Sacerdoțeanu 1938, p. 73.

bisericești specifice, de statul feudal român și de Biserica Ortodoxă Română.

Pravila oglindește și un anumit stadiu de dezvoltare istorică a statului și poporului român, constituind astfel un prețios document al trecutului istoric alături de cronici și de documentele propriu-zise. Ea reflectă și relațiile social-politice și culturale ale vremii. Fiind un produs al limbii române al veacului apariției ei, Pravila are și o anumită semnificație în dezvoltarea culturii românești²⁸.

Privită în lumina acestei concepții, *Pravila de la Govora*, prima pravilă românească din veacul al XVII-lea cu caracter oficial, apare în istoria statului și dreptului românesc, ca și în istoria Bisericii Ortodoxe Române, ca îndeplinind o importantă funcție istorică, ea fiind urmarea unui proces istoric obiectiv de receptare a dreptului bizantin în statul și Biserica Ortodoxă Română²⁹.

Pravila de la Govora apare sub titlul: „Pravila aceasta iaste dreptătoriul de leage, tocmaele a sfinților apostoli, tocmite de 7 soboare, cătră aceasta și a preacuvioșilor părinți, învățătorilor lumiei. Tipăritu-se-au în tipari prealuminatului domn Io Mathei Basarabă voievodă a toată țara Ungrovlahiei, în mănăstirea Govora. Vă leato 7149, iară de la nașterea lui Hs. 1640”³⁰.

În privința timpului tipăririi, în corpul Pravilei găsim următoarele indicații: a) titlul cărții arată că s-a tipărit în tiparnița Mănăstirii Govora „vă leată 7149, iar de la nașterea lui Hristos 1640” și b) în nota lui Ștefan Ohrideanu se spune că: „s-a început a se scrie (tipări) în anul 7149, iar de la nașterea lui Hristos 1640, în luna întâieii săptămâni a sîntului ajun, și s-a finit în luna săptămînei a șeptea a ajunului din același an”³¹.

După indicațiile din predoslovie și cele date de Ștefan de Ohrida în epilog, Pravila este o traducere din limba slavonă a unui nomocanon, efectuată de Mihail Moxalie. Traducerea se face în tiparnița domnească sub directa supraveghere a lui Udriște Năsturel „din porunca și cu cheltuiala prealuminatului domn Io Mathei Basarab Voievod”³².

---

²⁸ Cronț 1961, p. 1211.

²⁹ Cronț 1961, p. 1212.

³⁰ Berechet 1933, p. 153.

³¹ Berechet 1933, p. 154.

³² Ivan 1952, p. 580.

Tipărirea începe sub conducerea tehnică a egumenului Meletie Macedoneanul și se continuă și se termină de către ieromonahul Ștefan de Ohrida³³, ajutat sigur de monahii din mănăstirea Govora.

Aceste indicații arată că Pravila de la Govora apare ca o ediție oficială, ca o lege promulгатă de autoritatea domnească, ca un cod de legi al statului feudal și al Bisericii Ortodoxe Române.

Principalul inițiator al alcătuirii Pravilei a fost mitropolitul Teofil, o personalitate de seamă a istoriei poporului român din veacul al XVII-lea. Ca egumen al mănăstirii Bistrița (1610-1619) s-a arătat un „bărbat virtuos și evlavios”, cum îl descrie Matei al Mirelor³⁴. Aici cunoaște pe călugărul Mihail Moxa, zis Moxalie. Ca episcop de Râmnic (1619 – 1637) ne apare ca un aprig luptător contra grecilor, participând activ la Sinodul din 1631 convocat de Leon Tomșa. În această perioadă îndrumă pe M. Moxa să alcătuiască, după modele bizantine, o istorie universală sau Cronograful. Ca aderent al mișcării antigrecești, Teofil face parte din solia care cere domn pe Matei Basarab (1632). Ca mitropolit (1637 – 1648) s-a dovedit un statornic susținător al lui Matei Basarab, de la care primește diferite misiuni pe plan intern, ca și misiuni diplomatice, de exemplu cea din Transilvania.

Teofil este stâlpul și sufletul mișcării românești din țara sa îndreptată contra acțiunii grecești. În fruntea noii păтури sociale a micilor boieri, cerea o cultură în limba poporului prin înființarea de tipografii și tipărirea de cărți. Prin intermediul lui Matei Basarab trimite tipografie, meșter tipograf și cărți românilor din Transilvania³⁵.

În condițiile sociale și politice proprii orânduirii feudale din veacul al XVII-lea, Matei Basarab și Teofil, prin spiritul lor înaintat și prin politica pe care o reprezentau, au reușit să dea un avânt culturii românești din vremea lor.

Între mărturiile acesteia, trebuie să menționăm în primul rând Pravila de la Govora din 1640-1641, alcătuită după o traducere din slavonește a unui nomocanon de origine bizantină.

Printre susținătorii direcți ai inițiativei lui Teofil nu putem neglija persoana mitropolitului Ghenadie, care a solicitat și a ținut să poarte semnătura sa o parte din exemplarele acestei Pravile.

---

³³ Berechet 1937, p. 102.

³⁴ Micu, Lungu 1984, p. 371.

³⁵ Iorga 1904, p. 143.

Mihail Moxalie, traducătorul din limba slavonă al Pravilei, s-a stabilit că este același cu Moxa, cunoscut în istoriografia românească prin Cronograful său din 1620³⁶. Udriște Năsturel contribuie efectiv la elaborarea ediției oficiale de legi, prin scrierea de stihuri la stemă, și probabil prin corectarea și verificarea traducerii.

Pravila cuprinde un material foarte variat. În general are un conținut canonic-bisericesc³⁷ fără a lipsi elementele de drept civil luate din materialul intrat în competența de judecată a instanțelor bisericești și civile³⁸. Pravila începe cu o Predoslovie, care este în cea mai mare parte traducerea Predosloviei Nomocanonului lui Petru Movilă, tipărit la Kiev în anul 1629³⁹.

Pravila, ca un cod de legi bisericești, se ocupă în primul rând de poziția și rostul Bisericii în societatea feudală, relevând astfel modul de organizare și funcționare a Bisericii ca societate religioasă. În special se ocupă de clerici, de condițiile intrării în cler și datoriile lor. Credincioșilor le impune datoria de a cinsti și întreține pe preoți, care se roagă. Pravila de la Govora este scrisă în limba română. Păstrează însă în text anumite cuvinte în limba slavonă. Acestea, în general, sunt denumiri de sărbători care constituiau numele uzual, comun slavonilor și românilor⁴⁰. Citind cu atenție textul Pravilei, unele părți te atrag cu limbajul ei ușor, flexibil, gândirea rațională și expunerea limpede. Aceste părți par a fi, mai degrabă, gândite și compuse în limba română, decât simple traduceri. Din toate textele, unul singur avem certitudinea că este gândit și exprimat în românește, și anume ultima parte a predosloviei, care nu se găsește în Nomocanonul de Kiev, din care traduce cea mai mare parte a predosloviei. Într-adevăr, limba aici este foarte vie și expunerea este clară. Din acest punct de vedere acest fragment poate fi luat ca model de scriere românească, specifică epocii apariției Pravilei govorene.

Unii cercetători vechi afirmă că Pravila de la Govora a apărut „mai mult ca o lucrare făcută pentru faimă și ca o curiozitate literară”⁴¹, iar alții afirmă că Pravilele, în general, n-au avut nici un fel de aplicare, ele fiind literă moartă pentru judecata românească a veacului lor⁴².

---

³⁶ Simache, Cristescu 1942, p. 7.

³⁷ Berechet 1933, p. 153.

³⁸ Berechet 1926, p. 6.

³⁹ Panaitescu 1965, p. 31.

⁴⁰ Cronț 1961, p. 1214.

⁴¹ Iorga 1925, p. 248.

⁴² Peretz 1926, p. 437.

Acești cercetători căutau să reconstituie modul de desfășurare al unui proces numai pe materialul păstrat de documentele vremii și pe cronicile, negând în acest fel caracterul documentar al Pravilelor. Și unii și alții au greșit. Este adevărat că Matei Basarab, ca și alți domnitori, a ținut să-și ridice prestigiul de monarh și prin tipărituri de cărți. Însă acest lucru nu justifică munca dificilă și rostul apariției unor coduri de legi, între care Pravila govoreană care constituie un început.

Noii cercetători⁴³ au dovedit că la baza apariției pravilelor, ca monumente ale dreptului românesc, stau necesități obiective istorice și nu acte de reclamă personală, cum cred unii istorici⁴⁴.

Apariția legilor scrise a fost determinată în primul rând de necesități de stat, legate de nevoile judecătii feudale de la noi. Documentele vremii atestă folosirea Pravilelor în judecata divanului domnesc ca și în aceea a boierilor, stăpâni în sens feudal și judecători pe moșiile lor⁴⁵.

Cercetarea Pravilei se făcea de vlădică în timpul procesului. Din ea se indicau articolele de lege, vorbind în limbaj modern, în care se încadra infracțiunea judecată în speță. Acestei forme de judecată îi vor fi servit enumerarea sancțiunilor penale ca: mutilarea, confiscarea averii, exilul, pedeapsa capitală etc. De ele aveau nevoie ierarhii și organele statului, care sub o formă sau alta participau la administrarea justiției. Dacă, după cum arată documentele vremii, Pravila era cercetată în judecata domnească încă cu mult înainte de veacul al XVII-lea, cu atât mai mult trebuie să admitem că acest lucru se făcea acum, când avem pravile în limba poporului⁴⁶. Utilitate avea și în „judecata episcopului. În Biserică „au existat întotdeauna norme pentru reglementarea conduitei clerului și credincioșilor, iar disciplina penitențială s-a bazat pe reglementări vechi. Biserica din Țara Românească a folosit de la început asemenea norme, după cum dovedesc numeroasele și variatele manuscrise religioase din evul mediu”⁴⁷.

Măsura în care se aplicau este greu de definit, întrucât în general nu se dădeau sentințe scrise, ci de cele mai multe ori ele se pronunțau verbal.

---

⁴³ Cronț 1961, p. 1257.

⁴⁴ Teodorescu 1959, p. 833.

⁴⁵ Berechet 1933, p. 17.

⁴⁶ Berechet 1937, p. 90.

⁴⁷ Cronț 1961, p. 1222.

Pravila de la Govora, fiind în primul rând un cod penitențial destinat să fie „direptător de lege” preoților duhovnici, care să le indice «epitemiile» ce trebuiau pronunțate cu prilejul mărturisirii credincioșilor⁴⁸, s-a aplicat cu siguranță în judecata penitențială.

Caracterul confidențial al acestei judecăți nu permitea întocmirea de acte scrise și de aceea nu vom găsi nici documente care să confirme acest fapt. Inexistența documentelor nu trebuie să ducă la contestarea fenomenului. Tradiția și mentalitatea poporului credincios, precum și secretul legat de această judecată și mai ales de sentințele ei, credem că justifică îndeajuns faptul real al folosirii practice a Pravilei.

Din acest punct de vedere, Pravila de la Govora apare ca o carte necesară și utilă preoților „urmărind să-i îndrumeze în activitatea lor și să le sporească autoritatea în fața credincioșilor”⁴⁹.

Tipărirea Pravilei govorene în două ediții dovedește și mai mult că ea a fost cerută de nevoi reale, ea fiind nu numai un cod de legi, ci și o carte instructivă și educativă.

Apariția unei pravile românești a fost cerută și de nevoi didactice, ea fiind unul din manualele de școală ale vremii. Din ea învățau preoții modul de organizare și conducere a Bisericii, ca și normele de conduită din viața socială, ea era manualul de drept din școlile feudale de la noi. Numai acei preoți care făceau dovada cunoașterii Pravilei puteau obține de la episcop «o nouă învățătură», adică dreptul de a fi și judecători în scaunul penitențial, dreptul de a fi preot duhovnic.

Cu scop didactic, instructiv și educativ sunt introduse în Pravilă și textele cu conținut dogmatic, moral, pedagogic și de psihologie etc.

Departate de a fi o carte «pentru faimă», sau «literă moartă», Pravila de la Govora a fost o carte necesară și utilă, fie ca o colecție de legi, cod civil și bisericesc – nomocanon –, fie ca un îndrumător practic în procedura de judecată, fie ca un manual didactic pentru școala feudală românească, și a fost cerută atât de necesități obiective ale statului feudal român și ale Bisericii Ortodoxe Române, cât și din nevoile reale ale poporului român de a avea cărți tipărite în limba sa⁵⁰.

Pravila avea aplicabilitate reală, iar principiile ei au format conștiința juridică a poporului român. Ea a fost cartea cu un conținut real și folositor vremii ei, care i-a impus caracterul de sfințenie în mentalitatea poporului, ca o carte de legi și bune învățături, o carte ce

---

⁴⁸ Cronț 1961, p. 1223.

⁴⁹ Cronț 1961, p. 1223.

⁵⁰ Cronț 1961, p. 1224.

cuprinde «multe feluri de vindecări sufletelor creștinești celor ce sunt rănite de păcate», cum se spune în Predoslovie.

O importanță deosebită o prezintă Pravila de la Govora și pentru politica religioasă a statului feudal al Țării Românești, prin faptul de a fi fost editată în două ediții, din care una destinată Transilvaniei. Această ediție specială, îndreptată direct împotriva prozelitismului calvin adus de principii transilvăneni, a fost destinată a fi o armă de luptă în rezistență a românilor, în scopul de a întări conștiința ortodoxă unitară a poporului din Transilvania cu cel din Țara Românească. Nu trebuie uitată opera politico-națională a lui Mihai Viteazul de a uni, ce-i drept pentru scurt timp, pe toți românii sub același sceptru domnesc, și consecințele acesteia pentru dezvoltarea unitară a poporului român. Prin cele două ediții, Pravila govoreană este o dovadă vie că unitatea a existat, și o putem considera unul din documentele cele mai prețioase care arată acest fapt istoric.

Unicitatea Pravilei govorene constă în faptul că aceasta nu este o simplă traducere, ci mai degrabă o prelucrare, o compilație, după monumentele legislației bizantine. Acestea fiind spuse, o putem numi o legislație românească.

Pravila govoreană mai este importantă și prin actualitatea conținutului ei canonic. Având în vedere că mare parte din cuprinsul ei este luat din canoanele bisericești și din Canonul lui Ioan Pustnicul, Pravila își păstrează valabilitatea până azi. Pravila poate fi și azi utilizată cu folos în actul spovedaniei. Prescripțiile Pravilei vor da preotului autoritatea de judecător penitențial, ca deținător al legii, și îl vor ajuta în intuirea psihologică a sufletului celui ce-și mărturisește păcatele. Pravila va completa astfel îndrumările molitfelnicului, luate tot din legislația bisericească.

Pravila va apărea astfel în adevăratul ei sens de cod de legi civile și bisericești, specific feudalismului românesc, un nomocanon, un îndrumător practic juridico-canonice, un «direptător de lege», un important izvor istorico-juridic, un document istoric al limbii române, un remarcabil monument al culturii poporului român din prima jumătate a secolului al XVII-lea, un cod de legi și o carte instructivă și educativă, folosită deopotrivă în Țara Românească și în Transilvania⁵¹.

În anul 1640, după cum menționează Ștefan Pașca, se tipărește un *Ceaslov*, care este considerat cea mai veche carte de acest gen

---

⁵¹ Cronț 1961, p. 1223.

publicată în țara noastră. Textul va fi semnalat de profesorul N. Drăganu în Biblioteca Universității din Cluj.

Ultima carte tipărită la Govora este *Evanghelia învățătoare*, apărută în 1642 cu fila de titlu: „Evanghelie învățătoare sau cazanie preste duminicile anului scoasă și primenită de pre limba rusească pre limba românească cu voia și cheltuiala creștinului domn Mateiu Basarab Voevod iar cu osteneala și izbăvirea lui Silverstru ieromonah tipărită întru dumnezeiască lavră Govora carea iase hramul Adormirea Maicii Domnului de la zidirea lumii 7151 (1642) septembrie 21”. Pe verso se află stema țării, iar la sfârșit mai apare un nume de tipograf: „mă ostenii cât putui cu mintea mia a ajunge zioa și noaptea de tipării aceste svinte cărți, eu Preda”⁵².

Centrul de la Govora a reușit să dezvolte dragostea față de cultură, a militat pentru tipărirea și scrierea cărților de slovă românească, pentru dezvoltarea învățământului, pentru unitatea tuturor românilor, pentru demonstrarea prin dovezi istorice sigure a originii și existenței noastre dintotdeauna în această vatră dacică.

Multe dintre cărțile tipărite la Govora și Râmnic în limba română sunt considerate ca premiere editoriale: *Pravila de la Govora* (1640), *Molitvenicul* (1706), *Întâia învățătură pentru tineri* (1726), *Triodul* (1731), *Gramatica lui Ienăchiță Văcărescu* (1787), *Trâmbița românească* (1769), *Ciclul Mineelor*, ca să amintim doar câteva.

În secolul al XVII-lea asistăm la victoria definitivă a limbii române, devenind limba oficială în școală, biserică și administrație, oferindu-ne în același timp emoționante pagini de literatură. Cărturarii râmniceni au găsit timpul și puterea ca să ne dăruiască versuri în limba română, contribuind la luminarea poporului cu ajutorul făcliei nemuritoare a cărții. Pentru aceasta putem spune pe drept cuvânt că activitatea tipografică de la Govora din secolul al XVII-lea a fost foarte mare. Peste o treime din tipăriturile din Țara Românească vor fi scoase de sub teascurile tipografiei râmnicene.

Cărțile apăreau în condiții grafice deosebite, erau mesagere ale celor mai nobile aspirații ale epocii. Ele aveau să colinde întreaga țară. Cartea râmnicenă poate fi găsită în sute de localități din Transilvania, Banat, Moldova și Țara Românească. Meșterii tipografi râmniceni vor fi întâlniți în cele mai importante centre culturale ale țării: Sibiu, Blaj, Alba-Iulia, Brașov etc. Govora realiza astfel un important act de cultură, pus în scopul mărețelor idealuri pentru înfăptuirea unității naționale, pentru unitatea limbii române.

---

⁵² Teodorescu 2008, p. 18-19.

Centrul de la Govora ne dovedește cu prisosință că măiestria meșteșugului tipografic a strălucit tot timpul, confirmându-ne încă o dată că poporul român a reușit să persiste tocmai datorită vitalității și talentului său.

BIBLIOGRAFIE

Izvoare inedite

Arhivele Statului București, fond Mănăstirea Govora, Orig. Grec. Pergament XXVI/1, V și „Catalogul documentelor Țării Românești din Arhivele Statului”, 1981.

Izvoare editate

Berechet 1926 – Ștefan Berechet, Judecata la români până în secolul al XVII-lea, 1926.

Berechet 1933 – Ștefan Berechet, Istoria vechiului drept românesc, vol. I, Iași, 1933.

Berechet 1937 – Ștefan Berechet, Legătura dintre dreptul bizantin și românesc, vol. I, partea I, *Izvoarele*, Vaslui, 1937.

Cartoian 1942 – Nicolae Cartoian, Istoria literaturii române vechi, vol. II, București, 1942.

Cândea 1966 – Virgil Căndea, *Note definitorii ale umanismului românesc – Înnobilarea prin cultură*, în revista *Familia*, an 2 (102), nr. 10 (14), 1966, p. 12-18.

Cronț 1961 – Gheorghe Cronț, *Pravila de la Govora din 1640*, în *Studii*, nr. 5, București, 1961, p. 1210-1227.

Ionescu 1972 – T. Ionescu, *Contribuții la cunoașterea așezământului medieval mănăstirea Govora din județul Vâlcea*, în *Buridava. Studii și materiale*, Muzeul Județean Vâlcea, 1972, p. 57-122.

Iorga 1904 – Nicolae Iorga, Istoria literaturii religioase a românilor până la 1688, București, 1904.

Iorga 1925 – Nicolae Iorga, Istoria literaturii românești, ed. a III-a, București, 1925.

Ivan 1952 – Iorgu D. Ivan, *Pravila Mare de-a lungul vremii*, în *Studii Teologice*, nr. 9-10, 1952, p. 580-585.

Micu, Lungu 1984 – Pr. I. Micu, Pr. R. Lungu, *Aspecte ale patronajului cultural din timpul domniei lui Matei Basarab*, în *Mitropolia Olteniei*, Anul XXXVI, nr. 5-6, 1984, p. 364-369.

Odobescu 1965 – Alexandru I. Odobescu, *Pagini regăsite*. Studii și documente, Editura pentru literatură, București, 1965.

Panaiteșcu 1965 – P.P. Panaiteșcu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

Papacostea 1962 – Victor Papacostea, *O școală de limbă și cultură slavonă la Târgoviște în timpul domniei lui Matei Basarab*, în *Romanoslavica*, nr. 5, 1962, p. 185-188.

Peretz 1926 – Ion Peretz, *Istoria dreptului român*, vol. II, București, 1926.

Pușcariu 1930 – Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii române – epoca veche*, ediția a II-a, Sibiu, 1930.

Sacerdoțeanu 1938 – Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile cărților românești*, I, București, 1938.

Simache, Cristescu 1942 – N. Simache, T. Cristescu, *Hronograful lui Mihail Moxa*, Buzău, 1942.

Simonescu, Bogdan 1938 – Dan Simonescu, Damian P. Bogdan, *Începuturile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LVI (1938), p. 868-873.

Șesan 1967 – Milan Șesan, *Teologia ortodoxă în secolul al XVII-lea (până la Sinodul de la Iași din 1642)*, în *Mitropolia Ardealului*, Anul XII, nr. 10-12, București, 1967, p. 55-59.

Teodorescu 1959 – Barbu Teodorescu, *Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei, cărturari, tipografi, biblioteci, școli*, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII, nr. 7-10, București, 1959, p. 593-597.

Teodorescu 2008 – Dorin Teodorescu, *Din istoria tiparului și cărții românești*, Editura Fundației „Universitatea pentru toți”, Slatina, 2008.

Trandafirescu 1982 – Natalia Trandafirescu, *Un document inedit despre tiparnița și școala de la Govora întemeiate de Matei Basarab*, în *Revista Arhivelor*, nr. 3, 1982, p. 257-261.

Turdeanu 1939 – Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în *Cercetări literare*, București, 1939.

Tiparnița din perioada lui Matei Basarab de la Mănăstirea Govora, 1636 (replică) - Muzeul Județean "Aurelian Sacerdoțeanu" Vâlcea